

Balogh Piroska: Egy lábjegyzet tanulságai. Burke esztétika- és társadalomelméletének hatása Szerdahely György Alajos *aesthetica-* és *Schedius Lajos philokália-koncepciójára*¹

A magyarországi Burke-recepció első száz éve tekintetében, úgy tűnik, meddő próbálkozás Burke esztétikaelméletének, különösen a *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően* (a továbbiakban: *Enquiry*)² című írásának hatástörténetéről akár még csak említést is tenni. Nem mintha a reformkori angломánia kimerült volna a lótenyésztés szerepének imitációjában, de fellapozva a magyar esztétikatörténet 1770 és 1850 közötti időszakát meghatározó, egyetemi tankönyvként is szolgáló és külföldön is ismert esztétikaelméleti monográfiáit, Szerdahely György Alajos 1778-as *Aesthetica, sive doctrina boni gustus*,³ illetve Schedius Lajos 1828-as *Principia Philocaliae, seu doctrinae Pulcri*⁴ című munkáit, a név alapú hivatkozáskeresés mondhatni, elkésérítő eredménnyel jár. Mindkét kötetben mindössze egy hivatkozás: a Szerdahely-kötetben egy név szerinti említés, a Schedius-kötetben egy jegyzetszerű címleírás és egy név szerinti hivatkozás lelhető fel ez irányban. (Szerdahely 1778, 56; Balogh 2005, 372, 378) Így még az is meglepőnek tűnik, hogy a magyar esztétikatörténet-írás eddigi produktumaiból legalább egy lábjegyzetnyi, bár kissé homályos reakciót kiváltott a Jánosi György szavaival élve „genialis Burke” illetén hatása, pontosabban hatástalansága – Szerdahely monográfiájáról szólva: „Burke és Crousaz neve csak a többi aesthetikus közt fordul elő.” (Jánosi 1914 ,11.)

Mielőtt azonban bárki vállalkozna a heroikus filológusi feladatra, hogy e két hivatkozás alapján konstruáljon recepciótörténeti elbeszélést, ami még a jelenlegi, filológiát rehabilitálni megkísérlő elméleti közegben⁵ is felér a kommentált szöveg erőszakos lezárásának és felszámolásának brutális gesztusával, azaz kétségtelenül megüti a burke-i hamis fenségesség mércéjét – egyszóval mindezek előtt megkockáztatható némi önkritikus módszertani magába szállás. A vizsgált időszak magyar bölcséleti és széptani hatástörténeteit

¹ A szerzőt a tanulmány írásakor az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíja segítette.

² Az angol terminusok azonosításához a *Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful. With an Introductory Discourse Concerning Taste, and Several Other Additions* 1787, London, Dodsley-kiadást használtam, a magyar idézetek pedig Fogarasi György friss fordításából származnak.

³ Szerdahely *Aestheticájának* fordítása-átdolgozása Szép János által az *Aestetika avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya*. Főtitst. Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után írta. 1794, Buda és Pest

⁴ Schedius Lajos: *Principia philocaliae, seu doctrinae pulcri, ad scientiae formam exigere conatus est*. 1828, Pest; magyarul Balogh Piroska fordításában (2005, 253–380)

⁵ Vö. Kulcsár Szabó Zoltán: *Filológia az irodalom előtt? Irodalomtörténet* 2008., 323–346. old.

– tisztelet az újabb és örvendetesen gyarapodó kivételeknek⁶ – igen gyakran olyan módszerrel alkotják meg, mintha a vizsgálódó mintegy „searching” funkcióba kapcsolva úgy keresne rá nevekre, címekre és idézetekre az általa búvárolt szövegekben, hogy nem csupán az egyéb intertextuális kapcsolódási pontokat hagyja figyelmen kívül, de nem számol a fellelt hivatkozások interiorizált, belső helyiértékével sem. Természetesen, és ez jól látszik az előbb említett Jánosi Béla Szerdahely- és Schedius-szövegekről írt tanulmányaiban,⁷ az ilyenfajta alapvető, elsődleges „linkek” fellelése és értelmezése fontos lépés az intertextuális irányultság alapvető irányainak kijelölésében, e nélkül a jelen iránymódosítás sem lenne lehetséges.

De miben is állna a javasolt iránymódosítás? Mindössze a hivatkozások kontextualizálásában, a közvetlen idézetek toposszerű sokirányúságának tudatosításában, illetve a narrátori megformáltság értelmezésében, utalásszerű jellegének feltételezésében. Az első két navigációs trükk a Szerdahely- és Schedius-kötetek esetében viszonylag egyszerűen végrehajtható. Az a már említett jelenség, hogy Szerdahely *Aestheticájában* Burke nevét mindössze egyszer említi, a következőképp kontextualizálható. Burke neve ama mindössze másfél oldalas alfejezetben szerepel, ahol az újként felvezetett esztétikatudomány főbb művelőit sorolja elő a szöveg: kilenc név szerepel itt, Burke-én kívül Shaftesbury, Home, továbbá Batteux és Du Bos, illetve Baumgarten, Wolff, Mayer és Sulzer neve. (Szerdahely 1778, 56) Szövegszerű hivatkozásként, azaz az idézett és lábjegyzetben hivatkozott művek között Burke-szöveg egyáltalán nem szerepel. Az ilyen jellegű hivatkozásokat kategorizálva kitűnik azonban, hogy ezek mintegy 95 százalékban ókori szövegeket céloznak meg, ezen belül is vezető helye van a három nagy eposznak, az *Iliásznak*, az *Odüsszeiának* és mindenekelőtt az *Aeneisnek* – jelentőségük mellett eltörpülni látszik az esztétikaelméletinek tételezhető *Ars poetica*- vagy Quintilianus-hivatkozások száma. Azaz a lábjegyzetszerű és megformált idézet formájában történő hivatkozás a kötetben láthatóan nem a felhasznált szakirodalom megjelölését szolgálja. Funkciója feltehetően abból az intézménytörténeti vonatkozásból érthető meg, hogy Szerdahely feladata esztétikaprofesszorként nem csupán az esztétikaelmélet, hanem egy „bevezetés az ókori irodalomba” típusú diszciplína oktatása is volt,⁸ és az általa írt kötet e hibrid tantárgy oktatásának alapjául készült. Egyfelől tehát a meglévő Burke-említés helyiértéke innen szemlélve megnő, másrészt állítható, hogy a Burke-

⁶ A teljesség igénye nélkül említendő pozitív kivételek: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófiatörténethez* (2004, Budapest, Áron) tanulmányai; Gurka Dezső: *A schellingi természetfilozófia és a korabeli természettudományok kölcsönhatásai*. 2006, Budapest, Gondolat; illetve a *Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra*. <http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/htm/masodik.htm> oldal vonatkozó tanulmányai.

⁷ Jánosi 1914, Uő.: *Schedius Lajos esztétikai elmélete*. 1916, Budapest, MTA. (Ennek folyóiratban megjelent változata: Schedius Lajos esztétikája. *Akadémiai Értesítő* 1916., 27–33. old)

⁸ Vö. Szentpéteri Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. 1935, Budapest, 242–245.

szövegekre való hivatkozás hiánya nem feltétlenül szignifikáns.⁹ A Schedius-monográfia hivatkozási módszerei szintén sajátosnak tekinthetők. Bár itt sokkal nagyobb számban fordulnak elő hivatkozások a megelőző fél évszázadban írt szövegekre, azaz az *Enquiry* egyszeri említése statisztikailag valóban nem élenjáró. A kötet bevezetője azonban felhívja az olvasó figyelmét, hogy az egyes fogalmak és problémák tárgyalásakor a paragrafusok végén apró betűvel szedett szakirodalmi víziók nem reflektálnak valamennyi idevágó szakirodalomra, hanem csak azokra, amelyekkel az adott paragrafus vitatkozni kíván. (Balogh 2005, 256) A meglévő egyetlen Burke-utalás is ilyen jellegű: „EDM. BURKE művében, A philosophical Enquiry into the Origin of our ideas of the Sublime and the Beautiful. London. 1757. 8. kevéssé pontosan elkülönítve, sok olyan dolgot is szépnek tekint, melyek csak kedvesnek, bájosnak tarthatók.” (Balogh 2005, 372, 253.§) Azaz a statisztikai hátrány jelen esetben nem feltétlenül negatívan értelmezendő: mindössze annyit jelent, a Schedius-szöveg ismeri a Burke-szöveget, ámde alig-alig kíván vitázni azzal. Ennek persze csak akkor van pozitív hatástörténeti jelentősége, ha ugyanakkor vannak közös problémafelvetések, amelyek esetében az implicit egyetértés feltételezhető.¹⁰

Ami a második módszertani irányváltást illeti, azaz közvetlen idézetek toposszerű sokirányúságának tudatosítását, ez csupán annak nagyobb fokú tudatosítása, hogy a jelöletlen idézetek, definíciók és példák egyezése más esztétikai szakmunkákkal nem jelent feltétlenül közvetlen és megjelölhető irányú recepciót. Az efféle játék önvesszejtő üzésére nagyon jó terep Szerdahely kötete. Az immár fekete báránként kiszemelt Jánosi komparatistikai elemzése meggyőződéssel állítja, hogy Szerdahely kötete az *Enquiry*-t csupán (az egyébként egyáltalán nem hivatkozott) F. J. Riedel *Theorie*-jének közvetítésében ismeri, ugyanakkor számos Burke-nél is megtalálható *locust*, különösen az érzelmek, illetve a szubjektum érzékeire gyakorolt hatótényezők (színek, nagyság, simaság stb.) vonatkozásában Home-hatásként (Kames-hivatkozás kéne a lábjegyzetbe) azonosít, nem is feltételezve, hogy a Home-szöveg akár olvasható a Burke-szöveg médiumaként. Ha egyáltalán valóban Home-olvasásról van szó itt... Mint ahogy a Szerdahely-szöveg Moses Mendelssohn-írásokra utaló, a szakirodalomban eddig is elismert tézisei mögött éppúgy feltételezhető akár Burke-szövegek közvetett olvasása.¹¹ E végtelenné tölcésredő hermenutikai körök vonzóerejének az újabb Szerdahely-

⁹ Jó párhuzam erre Friedrich Justus Riedel, akinek *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* (1766, Wien, Jena) című kötetével számos szövegszerű egyezést mutat ki Jánosi (Jánosi 1914) anélkül, hogy Szerdahely expliciten hivatkozna a szövegre.

¹⁰ A Schedius-kötet végén is van egy tudománytörténeti áttekintés, ám ez szinte kizárólag az ókort tárgyalja, a „moderne” közül mindössze a tudomány megalapítójaként számon tartott Baumgarten mellett csupán egy névsort ad, ahol tíz név olvasható, közöttük Burke is. Helyiérték szempontjából ez nagyjából egyezik a Szerdahely-féle említéssel. Ld. Balogh 2005, 378.

¹¹ Szerdahely Mendelssohn-recepciójáról ld. Jánosi 1914; Margócsy 1989; Nagy 1983. Mendelssohn közvetítői szerepéről a Burke-recepcióban ld. Hlobil 2007.

szakirodalom¹² már jóval erőteljesebben ellenállt, sőt a Jánosi-értelmezés sem merészelté explicite kimondani, hogy a „szép ízlés nélkül tetszik” szállóigészerűen terjengő tételét az azt ismertté tévő Kant Szerdahely kötetéből vette volna. (Jánosi 1914) Burke vonatkozásában egyetlen példa is jól érzékelteti mindennek tanulságait: az ízlés-definíció problémája. Könnyen megállapítható, hogy Szerdahely definíciója a *bonus gustus*ról és a Burke-szöveg utólag beillesztett ízlés-fejezete feltűnő egyezéseket mutat: a kulcsszavak, azaz a mindenkiben meglévő, részint tanulással fejlesztendő, szenzuális alapozású (az érzékek révén megalapozott) megismerőkészség, illetve az ízlésbeli különbségek magyarázata beilleszthető a két szöveg párhuzamos *locusai* közé. Ugyanakkor Baumgarten *Aestheticájában*,¹³ vagy a Sulzer-lexikonban¹⁴ szereplő „Geschmak”-definícióval éppily bátran bővíthető lenne a sor, ami ezzel még csak be sem zárul... Azaz számolni kell azzal a jelenséggel, hogy a korszak esztétikai monográfiáinak szövegében, különösen ha lexikográf- vagy tankönyv-jellegűek, számos definíció és magyarázó példa toposzerű sajtóságokat ölt, vándorlásának iránya sok esetben nem azonosítható. Genetikus hatástörténeti egymásra következéseket kimutatni tehát sok esetben leegyszerűsítő, kissé illuzórikus – inkább hatástörténeti csoportokat lehet elkülöníteni az egyes problémák esetében. Ez a következőkre nézvést azt is jelenti, hogy jelen dolgozat nem kívánja azt állítani, hogy a vizsgált problémák mentén kimutatott kapcsolatok az *Enquiry* irányában vegytiszta, filológiai is alátámasztható intertextuális kapcsolatok lennének.

A többszörös közvetettség feltételezése egyébként nem csupán a német enciklopedikus esztétikák, Sulzer és Eschenburg kézikönyvei,¹⁵ vagy Moses Mendelssohn interpretációja,¹⁶ illetve a Schedius-szöveg esetében a kantiánus kritika irányából valószínűsíthető. Úgy tűnik, a Burke-recepció szempontjából sem elhanyagolható az az akadémiai-egyetemi tudományos hálózat, amelynek professzori minőségében mind Szerdahely, mind Schedius tagja volt. Tomas Hlobil regionális vizsgálata, amely az *Enquiry* német nyelvterületen történő recepciójának legfrissebb feldolgozása, (Hlobil 2007) kiemelt jelentőséget tulajdonít a

¹² Pl. Margócsy 1989, Nagy 1983.

¹³ Alexander Gottlieb Baumgarten: *Esztétika*. Ford. Bolonyai Gábor, Budapest, 1999; a latin terminológia vizsgálatok az *Aesthetica*. Traiecti Cis Viadrum, Kleyb, 1750 kiadást használtam

¹⁴ Sulzer, Johann George: *Allgemeine Theorie der Schönen Künste. In einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden, Artikeln abgehandelt*. 1771, Leipzig, M. G. Weidmanns Erben und Reich, Bd. 1., 461–465.

¹⁵ Eschenburg, Johann Joachim: *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften. Zur Grundlage bei Vorlesungen*. 1789, Berlin, Stettin, és uő.: *Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften. I–IX*. 1788–1795, Berlin, Stettin. Schediusra gyakorolt hatásáról ld. Balogh 2007, 361–385.

¹⁶ Lessing, Mendelssohn és Nicolai Burke-vitájának dokumentumait ld. Mendelssohn, Moses: *Gesammelte Schriften*. III./1. (Schriften zur Philosophie und Ästhetik). Fritz Bamberger, Leo Strauss (ed.), 1932, Berlin, Akademie, pp. XLI–XLV. Uo. vol. IV. (Rezensionsartikel in Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste (1756–1759)). Eva Engel (ed.).1977, Stuttgart, Frommann–Holzboog, pp. LXXIII–LXXV. Ld. még Hlobil 2007.

protestáns északnémet egyetemi központok, így az amúgy is angolszász kötődésű Göttingen mellett a katolikus, alapvetően Lipcséhez köthető, de Meißner révén a prágai egyetemen is jól kimutatható recepciónak.¹⁷ A Burke-recepció tehát összefonódhat akár a magyarországi Meißner-recepcióval is, amelynek akár Szerdahelyt is érintő korai szakasza az *Orpheusban* és az *Urániában* közölt fordítások, illetve Ignaz Aurel Feßler révén alapvetően a szépprózához kötődnek,¹⁸ Schedius egyetemi előadásaiból azonban kitűnik, hogy itt egyfajta szakmai kapcsolat is működhetett a háttérben.¹⁹ Schedius egyetemi előadásainak szövegén egyébként is nyomot hagy a szűkebb régió egyetemi oktatásának recepciója,²⁰ ezért joggal feltételezhető, hogy Meißner gesztusa, amellyel az egyetemi esztétika oktatás részévé emeli az *Enquiryt*, Schedius viszonyulására is hatással volt. De hasonló egybefonódottság tételezhető fel Schediusnak a részben göttingeni, részben lipcsei kötődésű Christian Garve-recepciója²¹ irányából is, amelynek háttérben ugyancsak akadémikus kapcsolatrendszer áll – tekintettel arra, hogy az *Enquiry* német fordítása Garve nevéhez köthető. Azaz a magyarországi irányultságú, Burke-szövegekre kiható mediális közeg nemcsak filológiai, de intézménytörténeti kapcsolatok mentén is vizsgálható és vizsgálandó.

Mindezek tanulságait figyelembe véve, és mintegy kiszakadva a lábjegyzetek bűvköréből, következzenek egy kísérlet az *Enquiry* továbbolvasására a Szerdahely- és Schedius-szövegekben, mégpedig három aspektusból: a fenséges fogalmának kiterjesztése és rendszerbe illesztése, a narrátori diszpozíció, valamint a metaforizált gender-vonatkozások és az esztétikum társadalomelméleti kivetülése mentén.

¹⁷ „Although research to date has helped in important ways to shed light on the penetration of Burke’s *Enquiry* into the German-language area, a comprehensive treatment of this reception as a process distinguished not only by changes over time, but also characterized by regional variations, remains lacking. Based on the lectures on aesthetics by August Gottlieb Meißner (1753–1807) at Prague University in the late eighteenth and early nineteenth centuries, the paper seeks to illuminate this underexposed regional aspect. The first phase of the reception of the *Enquiry* took place especially in Berlin immediately after its publication in London in 1757. The second phase can be located mainly in the northern maritime centres of German culture, particularly Königsberg, Riga, Hamburg as well as Copenhagen. Christian Garve’s translation, published anonymously by Hartknoch in Riga in 1773, and Kant’s *Critique of Judgement* (1790) constitute two peaks of north-German interest in Burke’s *Enquiry*. The intense reception of the *Critique of Judgement* within German aesthetics around and after 1800 subsequently led to the polemic with the British author becoming a part of Idealist interpretations for the next few decades. Outlining the three centres (and the three corresponding phases) of the German reception of Burke’s *Enquiry* begs the question which of them should be connected with Meißner’s remarks concerning Burke’s ideas. Leipzig is presented as another important German-language centre disseminating knowledge of Burke’s *Enquiry*, especially in the first half of the Seventies, moreover the decisive intermediary for the penetration of the *Enquiry* into the south-German Roman Catholic areas, Prague in particular.” Hlobil 2007, summary.

¹⁸ A Meißner-recepció magyarországi vonatkozására ld. Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. 1998, Debrecen, Kossuth, 237–249.

¹⁹ Schedius még egyetemi előadásaiban is hivatkozik Meißnerre: „Meissner est Professor Pragae. Hic multa scripta edidit. Inter haec illa, quae junior adhuc scripsit videntur habere stylum affectatum et arrogantem et ideo multum aberravit. In senioribus vero suis scriptis jam ab hoc stylo remisit.” A szöveget közli Balogh Piroska: *Esztétika és irodalom a XVIII-XIX. század fordulóján. Schedius Lajos előadása 1801–1802-ből*. Szakdolgozat (ELTE BTK, 1998) függelékében, a kéziratot ld. OSZK Kézirattár Quart. Lat. 1477.

²⁰ Vö. Balogh 2007, 361–385.

²¹ Schedius explicit utalásai Garve Ciceró-fordítására vonatkoznak. (Balogh 2005, 312., 373)

A fenséges fogalmának ki- és beépítésében a Szerdahely-szöveg már terminológiai szempontból is sokatmondó. Egyfelől a „fenséges” latin megjelöléseként következetesen a „sublime” terminust használja, mégpedig többnyire melléknévi formában (azaz nem mindig „sublimitas” alakban), és csupán egyszer említi egyik szinonimáját, az „altus” kifejezést, holott a latin esztétikai szaknyelvben irányadó Baumgarten-szöveg (Baumgarten 1750) rendszeresen használja a „grave” és „grandus” kifejezéseket. A Szerdahely-szöveg e következetes terminológiai szűkítése azért is érdekes a Burke-recepció szempontjából, mert az egyszeri szinonimaként meghagyott „altus” metaforikusan is kivetül a szövegben, amely a fenségest úgy definiálja, mint ami által „a magasba emelkedünk”, „ez ugyanis felemeli az embert, és gyakran a mértékek határvidékére állítja. A nagyság tehát a tágasságot jelöli inkább, és a kiterjedést, a fenséges pedig a magasságot: az a szellemet és az érzékeket szabadítja fel, emez pedig az ösztönös, érzelmi lelkiületet emeli könnyedén.”²² Azaz a nagyságot és a fenségességet a tágasság és a magasság térbeli metaforái mentén ragadja meg a szöveg, egybehangzóan a távolság és a végtelenség Burke-féle fenségesség-definícióban betöltött központi szerepével. Mindkét definíciónak fontos alkotórésze a nagyság és a fenségesség összekapcsolása, azonban míg a Burke-szöveg a nagyságot a fenségest kiváltó fizikai-érzéketi minőségként írja le, a Szerdahely-szöveg a nagyságot következetesen a fenségességgel egyenértékű, azzal gyakorta összefonódó érzéketi tényezőként vezeti fel. Ezen a ponton jól látszik az a különbség, amely a két szövegben a szépség és fenségesség kapcsolatának strukturális eltéréséhez vezet majd. E különbség alapja, hogy a Burke-szöveg nem határozza meg egyértelműen, hogy a fenséges a különféle érzéketeket stimuláló, ezáltal szenvedélyeket ébresztő objektív (azaz a tárgyi, érzékelt világba kódolt) hatástényező-e, vagy az érzékelő szubjektumban megképződő idea/kép/image.²³ És akkor még nem is számol az értelmező a Burke-szövegbe is be-beszűrődő, egyébként Baumgarten-szövegekben²⁴ gyakori vonatkozással: a „sublime cogitandi genus” kifejezéssel, amely egyfajta ítéletalkotási minőségként fogja fel a fenségest. A Szerdahely-kötet ezzel szemben kísérletet tesz arra, hogy egy strukturálisan koherens esztétika-konceptióban jelölje ki a fenséges helyét. Ez a rendszer strukturális csúcspontként a szépséget (*pulchrum*) jelöli meg, amelynek létéhez három tényező szükséges: kettő objektív, mégpedig a *varietas*, azaz a változatosság és annak egységessége, a *concordia varietatis*; a harmadik szubjektív adottság, nevezetesen a *sensibilitas*, azaz az érzékenység. A változatosság egységességét biztosító tényezők között

²² „In altum adsurgamus”, „haec enim ad tollit hominem, et saepe in extremis pedum articulis constituit. – Magnitudo igitur Latitudinem, potius, et extensionem; Sublimitas autem Altitudinem significat: illa mentem, et sensus explicat, haec spiritum eleuat.” (Szerdahely 1778, 330, 332) A Szerdahely-idézeteket saját fordításban közlöm – B. P.

²³ Erre részint a magyar fordító, Fogarai György is reflektál a fordítói utószóban, *Filozófiai* 2008, 221–222.

²⁴ Baumgarten 1750, 178., 179., 181., 184., 186., 191., 196.

található egymás mellett a nagyság (*magnitudo*) és a fenség (*sublime*), illetve azoktól elkülönülten az *amaenitas* és a *gratia*, azaz a gyönyörűség és a báj. Ez a többszintű rendszer önmagában véve kizárja azt a felületes összehasonlítási lehetőséget, miszerint a Burke-szöveg elválasztja a szépséget a fenségéstől, a Szerdahely-szöveg azonban egybemossa – már csak azért is, mert a *beauty* és a *pulchrum* fogalmainak azonosítása igen problematikus. Ama paraméterek, amelyek a *beauty* fogalmát meghatározzák, nevezetesen az általa keltett pozitív öröm, illetve társias jellege, továbbá kapcsolata a kicsinység, simaság stb. tárgyi minőségeivel, a Szerdahely-szövegben az *amaenitas* és elsősorban a *gratia* paramétereiként köszönnek vissza,²⁵ nem a *pulchrum* meghatározásában, azaz éppoly élesen elválasztatnak a fenségéstől, mint a Burke-szövegben. A Szerdahely-konceptióban azonban a fenséges egyértelműen tárgyi hatástényező – az általa az érzékelés során kiváltott, az *Enquiry*-ből is ismert ideák és érzelmek, a félelem (*metus*), az elkeseredettség (*desperatio*), a bánat (*tristitia*), az együttérzés/szájalom (*misericordia*) és az ambíció/törekvés (*aemulatio*) már a szubjektumközpontú, a szépség harmadik elemét, a *sensibilitast* tárgyaló fejezetben kerülnek tárgyalásra, szemben a Burke-szöveg relatív egybemosottságával. Azonban nemcsak a fenséges fogalmának strukturális (szerkezeti?) beágyazottságát érdemes a két szövegben szinkronban vizsgálni, hanem a fogalom belső strukturáltságát is. Mint azt a szakirodalom többnyire hangsúlyozza is, Burke-szövegben a fenségesség mintegy sokk-jelenségként kerül bemutatásra, és pedig úgy, hogy az empirikus közelítés miatt felnagyított jelentőségű példák többnyire ennek a negatív hatásaival számolnak (félelem, megfosztottság stb.). Ugyanakkor folyamatosan kiemelődik az, hogy a fenséges gyönyört kelt, azaz *delight* társul hozzá – eme érzelem pedig meghagyatik a maga ambivalens, bár kétségkívül inkább negatív konnotációiban. A Szerdahely-szöveg azonban a *magnum* és a *sublime* esetében egyaránt hangsúlyozza a kiragadottság állapotát, azaz a sokk-hatást, de egyértelműen úgy, hogy a *magnitudo*, azaz a nagyság olyan irányú kiragadottság, amelyhez fájdalom társul, a *sublimitas* ellenben édesség, *dulcedo* érzetét kelti, amelyből hiányzik a rossz, s míg az előbbi elsősorban a lélek szellemi oldalára hat (*mens*), az utóbbi annak ösztönös oldalát célozza (*spiritus*). Azaz ebből a szempontból a Burke-i *sublime* megfelelője voltaképp a Szerdahely-féle *magnum* és *sublime* együttese. Ezt megerősíti, hogy ahogyan a Burke-szöveg katasztrófaturizmus-metaforái, a Szerdahely-szöveg definíciója is hangsúlyozza, hogy az emberben veleszületett vonzalom él mind a jó, mind a rossz kiragadottság, azaz mind a *magnum*, mind a *sublime* irányában, illetve hogy mindkettő része a művészet hatásmechanizmusának, azaz a

²⁵ Erre utal Schedius mátt idézett megfigyelése is: „EDM. BURKE művében, A philosophical Enquiry into the Origin of our ideas of the Sublime and the Beautiful. London. 1757. 8. kevéssé pontosan elkülönítve, sok olyan dolgot és szépséget tekint, melyek csak kedvesnek, bájosnak tarthatók.” Balogh 2005, 378.

műalkotásokba akár képek, akár szavak által belekódolható hatásmechanizmusról van szó. Ehhez inkább már csak filológiai adalék, hogy a hatásmechanizmusra hozott példák köre is feltűnő egyezést mutat, azaz mindkét szövegben a természeti jelenségek, illetve az építészet körébe tartozó műalkotások szerepelnek itt – a háttérben pedig mindkét esetben ott áll a többször hivatkozott (Pseudo)-Longinosz-írás a fenségességről.²⁶

Ami Schedius esztétikai pályájának korai korszakát illeti, ennek vizsgálatához döntően egyetemi előadásainak szövege áll rendelkezésre – az esztétikai főműveként számon tartott *Principia* egy jóval későbbi stádiumot reprezentál, amit az 1828-as publikálási dátum is mutat. A fenséges fogalmával kapcsolatban e korai előadásszövegek kettős átrendeződést mutatnak. Egy, már kiadott előadásszövegének²⁷ egyik rendezőelve a kötelező tananyagként megjelölt Szerdahely-koncepció és a tiltott szöveggént csupán név nélkül idézhető kanti esztétika szembesítése. E szembesítésnek voltaképp logikus következménye, hogy a Szerdahely-kötetben már-már aránytalan részletességgel tárgyalt *magnum* és *sublime* jelentősége egy paragrafusnyira csökken, éppen csak említésszerű, elmarad az empirikusan tárgyalt hatásmechanizmus és a példák taglalása is. Egy újonnan előkerült előadásjegyzet²⁸ szövegében mindemellett még a *magnum* és a *sublime* egybekapcsoltsága is megszűnik – külön-külön, egymástól függetlenül kap mindkét fogalom egy-egy mondatnyi definíciót. A kanti kritikának tulajdonítható alapos redukció mellett a változás másik iránya azonban már továbbmutat a philokália-koncepció irányába. Az első előadásjegyzet a következő állítás köré épül: a nagyság és a fenségesség „a képzelet és az érzékek erejét szinte kimeríti, és a figyelmet annyira vonzza, hogy minden más dologtól elvonja azt. Ám ha ez a nagyszerűség akkora, hogy egyetlen, felfogható formává összefogni a képzelet erejével nem lehet, és az érzékek határait meghaladja, így csak az értelem segítségével lehet mintegy eszmei egységet, egységes eszmét (*Ideeneinheit*) elgondolni, akkor fenségesnek nevezzük (*Erhaben*).” (Balogh 2005, 133–134.) Azaz a *mens–spiritus* szembeállítás felváltja a *cogitatio–imaginatio*, és a fenséges éppen azzal haladja meg a szépség hatásainak határvidékét, hogy csupán az értelem, nem pedig a képzelőerő számára fogható fel. A Szerdahely-szövegben hangsúlyozott magasság és kiragadottság helyett az erőfeszítés kerül a definíció középpontjába, amelyet a

²⁶ Longinosz (Kr.u. 213–273.) görög író, a palmürai Zenóbia királyné tanácsosa. A *Peri hüpszusz* (*A fenségességről*) című, itt idézett értekezést (mely meghatározza a fenségesség mivoltát, bemutatja a fenséges stílus forrásait és eszközeit) a 17. században fedezték fel, és sokáig az ő művének tartották, a jelenlegi kutatás azonban egy 1. sz-i névtelen írónak (Pseudo-Longinosz, talán Theón) tulajdonítja. Ld. még Adamik Tamás: *Antik stíluselméletek Gorgiástól Augustinusig*. 1998, Budapest, Dekameron, 169–186.

²⁷ Balogh 2005, 33–244. Az előadásszöveg 1800 körül íródott.

²⁸ Stephani Georgii Szüts e Scholis Piis... praelectiones ethicae in usum philosophorum III. anni in Regia Scientiarum Universitate Hungarica, descripsit... [kivakart név]... anno 1803. Item Ludovici Schedius (!)... praelectiones aestheticae in usum philosophorum III. anni. Pestini anno 1803, Csurgói Református Gimnázium Kézirattára, 165. K. 162.

másik előadásszöveg sokatmondó igehasználattal még erőteljesebben hangsúlyoz: a fenséges eluralkodik – elfoglal – erővel elragad és üz/hajt.²⁹ A fenséges erőszakosságának metaforikus felnagyítása a Szerdahely-szövegtől idegen ugyan, a Burke-értelmezéstől annál kevésbé: ott az erő, a megfosztottság és a megszakítottság külön fejezetekben taglaltatik a fenséges körüljárása során.

A fenségesség eme erő-központú olvasata, amely tehát mintegy új aspektusát vonja játékba a Burke által megfogalmazott koncepciónak, fogja majd meghatározni a *Principia* fenségesség-értelmezését is. Míg a Szerdahely-szövegben és a Schedius-előadásokban is a fenségesség esztétikai ellenpárjaként annak túlzása, a dagály (*tumor*) szerepel, a *Principia* rendszerében a fenséges új ellenet kap a nevetséges (*ridiculus*) révén. Ez az árnyalatnyinak tűnő módosulás sokat elárul az új fenségesség-koncepcióról, amely szorosan kapcsolódik a *Principia* fogalomkészletét meghatározó dualitáshoz, amely erő és anyag kettőségére alapozódik. A fenséges és nevetséges fogalmát a *Principia* azonban nem oppozícióban tárgyalja, holott nem lenne nehéz felállítani egy olyan képletet, miszerint a *potentia*, az erő túlsúlyra jutása okán keletkezik a fenségesség, a nevetségesség pedig a *materia*, az anyag túlsúlyából eredeztethető. A fenséges meghatározása valóban ilyen módon történik: „Ha valamely erő olyan intenzitású, hogy akár az anyag különféle részeit, akár a vele kapcsolatba kerülő anyaghoz kapcsolt másodlagos erőket nehézség és különösebb erőfeszítés nélkül, eredményesen egyenrangú és belső egységre hozza és kormányozza: az rendszerint szükségképp nagyszerűbb eredményt és nagyszerűbb szépséget szül. Ezen intenzitás olyan mértékben megnövekedhet, hogy a szépség mértékét, a kapcsolat kétségtelen kiegyensúlyozottságát túllépve, határ nélkül terjed tovább. Ezek azok az utak-módok, melyeken az abszolút fenségesség születik.” (Balogh 2005, 283, 81.§) Ámde a nevetségest nem az anyag eluralkodása hozza létre, hanem erőinterferencia, polarizálódás: „Valahányszor továbbá az öntudatos felsőbbrendű erőt, mely megfeszíti magát, és bízik a könnyű és biztos sikerben, vagy alattomban (ellenállás nélkül), vagy nyíltan valamely alacsonyabbrendű erő megtámad és annyira szétrombol, hogy bár nem teljesen omlik össze és pusztul el, hanem vagy egyensúlyából kibillen, vagy kitűzött célját nem tölti be teljesen, akkor abszolút empirikus nevetségesség keletkezik. Ebből nyilvánvaló, hogy a fenségesből egyenes út vezet a nevetségeshez.” (Balogh 2005, 320, 150.§) Nem véletlen, hogy ez a paragrafus hangsúlyosan utal Jean Paul *Erhabene–Lächerliche* ellentétpárjára, amely egyfelől Burke-interpretáció is, másfelől Shaftesbury „Test of Ridicule” elméletén alapul, amely a

²⁹ „V. Magnum est aesthetice magnum objectum, si partes variae in eodem tot sint, ut eas imaginatio tam facile, ut in simplici pulchro colligere possit. VI. Sublime dicitur id, quod natura sua expectationem nostram cogitationem totam occupet, et simul mentem ad admirationem rapiat, imo diutius consideratum, semper potentiori quodam vi in sensus, et imaginationem agat.” Ld. 28. jegyzetben megjelölt kézirat, 198.

nevetségest mint a fenséges disszonanciáját („*false grandeur*”) határozza meg. Jean Paul ezt a szemléletet némileg módosítja, mégpedig éppen abban az irányban, amelyben a Schedius-féle koncepció is. Egyrészt eltünteti a nagyság–kicsinység arisztotelészi konnotációját, ami Burke definícióját is meghatározta, másrészt a nevetségességet az intenció és megvalósulás közötti lényegi elmozdulásban látja, amire a Schedius-szöveg is utalt a „valahányszor megfeszíti magát és bízik a könnyű és biztos sikerben” kitétellel.³⁰ Visszatekintőleg olvasva a Burke-szöveget, annak fenségesség-leírásában valóban adódhat egy olyan értelmezési lehetőség, miszerint a fenséges az erő túlsúlyra jutásából keletkezik, mégpedig egyfajta egyensúlyi helyzet, a szöveg szóhasználatával élve, a „közömbösség” megszüntetésével: „valójában azonban a roppant erő ideájából keletkező érzés rendkívül távol esik az ilyenfajta semlegességtől.” (Burke 2008, 76) Feltételezve tehát, hogy a Schedius-szöveg a fenségesség és az erő hívószava mentén valóban olvassa és továbbírja az *Enquiryt*, ennek során az az éles elhatároltság, a fenséges és a szép egyértelmű elválasztása is megőrződik, amelyet a Szerdahely-szöveg kissé elmosott. Hiszen a philokália rendszerében a szépség alapdefiníciója a kölcsönösen egyenrangú belső kapcsolat, a fenséges pedig éppen e kapcsolat egyenrangúságának erőelvű megbontásából származik: azaz a fenséges megjelenése, legalábbis fogalmi szinten, egyet jelent a szépség felszámolásával.

A narrátori diszpozíció tekintetében is elmondható, hogy az *Enquiry* mentén újraolvassa a magyar esztétikai monográfiákat, a recepcióban eddig elfedett jelentésrétegek kerülnek felszínre. Az *Enquiry* kapcsán szinte közhelyszerűen jelenik meg a szakirodalomban a szöveg retorikai megformáltságának kiemelése,³¹ elsősorban a narrátori hang személyes és nem általános érvényű szólammá írása, másrészt a metaforikus szövegépítkezés vonatkozásában. A narrátori diszpozíció tekintetében szokás különbséget tenni az *Enquiry* két kiadása között, amennyiben az elsőben a narrátor teljes mértékben empirikus közelítéseként, mintegy szubjektív érvényű próbálkozások sorozataként szituálja saját szólamát. (Molnár 2000, 124–148) Ez a második kiadásban módosul ugyan, ám az ahhoz írt előszó még mindig hangsúlyozza, hogy e szöveg megalkotásának elsősorban a tapasztalatszerzés, a tévedés

³⁰ „Es ist sicherlich richtig, wenn bemerkt wurde, daß sich Jean Paul mit der Definition des Lächerlichen »als eines sinnlich angeschauten unendlichen Unverstandes« (5, 114) in einen Widerspruch verwickelt, denn gerade der unangemessene Umgang mit Büchern in obigen Beispiel zeigt die Grenzen dieser Definition, die sich nur auf sinnlich angeschaute Handlungen anwenden läßt. Das Gemeine läßt sich trotz dieser Schwäche klar erfassen. Der objektive Kontrast zwischen dem »Bestreben oder sein des lächerlichen Wesens mit dem sinnlich angeschauten Verhältniss« (5, 114), also der objektive Kontrast zwischen der Intention und dem faktischen Ergebnis, weist auf die Schwäche dieses Menschen hin.” Jean Paul fenségesre és nevetségésre vonatkozó tételeinek értelmezését és szakirodalmi hátterét ld. Götz Müller: *Jean Pauls Ästhetik und Naturphilosophie*. 1983, Tübingen, 218–224. old., Das Erhabene und das Lächerliche című alfejezet. A Jean Paul-idézetet ld. uo. 229.

³¹ Hutchings, Patrick: The sublimes and natural theology-Kant as a criticalvisionary? Lyotard as the discoverer of a new sublime? And that sublime both Leibnizian and Crypto-Thomist? *Sophia* 38/2. (1999. szeptember), 187–220. old.

kerülésének kísérlete szempontjából van jelentősége, és hogy az olvasók (remélhetően) tisztában vannak azzal, „hogy vizsgálódásunk tárgyai közül sok önmagában véve is homályos és kusza, s hogy napjainkra számos más tárgy is ilyené vált a mesterkélt aprólékosság vagy hamis műveltség nyomán; tudják, hogy a téma számos buktatót rejt, csakúgy, mint a többi ember előítélete, vagy akár a magunké is, melyek miatt nem kis nehézségbe ütközik tiszta fényben mutatni a természet valódi arcát”. (Burke 2008, 7) Szerdahely *Aestheticájának* előszava ugyancsak hozza a kötelező szerénykedés toposzát, sajátos módon szinte ugyanazon paraméterek mentén, mint a Burke-szöveg: „Nem gondolom, hogy a tiszta tökélyt, abszolút igazságot nyújtom. Sőt, hihetetlen fájdalmat okoz lelki aggodalmam, látván, mennyire távol vagyok a tökéletességtől. Többet kellett volna hallanom, látnom, olvasnom, tapasztalnom ... E műbe nem annyira a befejezés reményével, mint inkább tapasztalni akarván fogtam bele...”³² Ez az erőteljes narratív alapvetés, miszerint a szöveg nem általános érvényű rendszer, hanem egy személyes tapasztalat megformálódásának folyamataként (is) olvasható, nem merül ki az előszó hagyományos toposzaiban. A korábban akadémikusnak beállított Szerdahely-szövegben újra és újra előbukkanak a szubjektív beállítódásra és a szükségszerű bizonytalanságra figyelmeztető narrátori megnyilvánulások. Álljon itt csupán néhány példa ennek érzékeltetésére. A „Kétely támad” sokatmondó címet viselő fejezetben³³ az ízlés fogalma körüli szubjektív bizonytalanságot, egyszersmind saját egzisztenciális beágyazottságát egy parabolával érzékelteti az elbeszélő: „Apelles megfestette Venuszt, ahogyan a legszebbnek gondolta, mégis akadt, akinek nem tetszett. Fogadd el, mondta neki azonban a festő, a szemeimet, és látni fogod, hogy valóban ő a szépséges istennő.”³⁴ Saját nézőpontját egyedülállóként és személyesként határolja el a narrátor a többi esztétikai írótól a „Mi a különbség közöttük és közöttem?” című fejezetben.³⁵ Definíció helyett sokszor a definiálás nehéz vagy lehetetlen voltára hívja fel a figyelmet e narrátori hang, mint például a „Mi a szép? – ez igen bonyolult kérdés”, vagy a „Szépség fogalmának kifejtését mely dolgok gátolják?” című fejezetekben,³⁶ amelyeket a Burke-szöveg vállaltan empirikus nézőpontjához hasonlóan futtat ki a „Szépséget a nyomdokait követve kell keresni” fejezetében.³⁷ Az

³² „Non puto merem perfectam, absolutamque dare. Immo vero angor animi dolore incredibili, quum video multa mihi ad perfectionem superesse. Et audire, et videre, et legere, et multa experiri debuissem; quibus ego me non parum destitutum profiteri cogor. Adgressus sum opus non tam perficiendi spe, quam experiendi voluntate; nec tam corpus efformare, quam lineamenta ducere volui, quae porro augeri, complerique debeant.” Szerdahely 1778, Prooemium.

³³ „Tollitur Dubium.” uo., 33. old.

³⁴ „Saepe in causa est Gustus diuersitas. Apelles pinxit Venerem, ut decuit venustissimam; erat tamen aliquis, cui illa displicuit. Pictor autem, accipe, dicebat, meos oculos, et videbis esse Deam.” Uo., 35. old.

³⁵ „Quid discriminis inter illos, et me?” Uo., 56–58. old.

³⁶ „Pulchrum quid sit, difficillima est quaestio.” Uo., 97. old.; „Explicationem Pulcri quae faciunt impeditam?” uo., 100. old.

³⁷ „Quaerenda est Pulcritudo per sua vestigia.” Uo., 122. old.

egzisztenciális kétely és a kérdésfeltevések szükségszerű elbizonytalanítása már-már önironikus és önfel számoló önreflexióba csap át például a „Hogyan hat a Szépség az érzékekre?” című fejtegetésben, ahol a narrátor leszögezi, hogy erre a kérdésre ez idáig senkinek sem sikerült választ adnia, neki sem fog: „Inkább meg kívánom hagyni ezt a dolgot a maga misztikus titokzatosságában, mint hogy vaktában belekapjak abba, amit nem ismerek. Mert nem kell pirulni az embernek, ha bevallja, hogy amit nem tud, azt nem tudja...”³⁸ Úgy tűnik tehát, a korabeli angol-skót filozófia jegyeként aposztrofált kritikai attitűd a feltételezettnél jóval intenzívebben befolyásolta a Szerdahely-szöveg megalkotottságát – ideje lenne, hogy értésmódját is befolyásolja.

Hasonlóképpen erőteljesebb befolyásoltság látszik a vártnál a metaforikus szövegépítés irányából is. Nemcsak az *Enquiry*, de általában a Burke-szövegek nyelvszemlélete kapcsán jelzi a szakirodalom, hogy a metaforikus beszédmód voltaképp a racionális nyelvi paradigmák felülírásának eszköze eme írásokban.³⁹ Ezzel szemben a Szerdahely-monográfia kapcsán Margócsy István megjegyzésein kívül (Margócsy 1989) más értelmező nem reflektált arra, hogy a szöveg beszédmódját a látszólag erős strukturáltság ellenére is figuratív képi elemek, metaforák, parabolák, szemléltető idézetek sokasága határozza meg. Ráadásul e figuratív képi dimenzió feltűnő tematikus egyezéseket mutat az *Enquiry* metaforavilágával: a test-képek (különösen a feminin test-képek), a vizuális tájelemek és az optikai, fényközpontú képi dimenziók uralják. Ez utóbbi különösen érdekes, hiszen a kortárs politikai és szépirodalomi diskurzusban a fény-metaforát az értelem relációjában szokás értelmezni,⁴⁰ ezzel szemben mind a Burke-, mind a Szerdahely-szöveg többször reflektál arra, hogy a legerősebb érzéki befolyásoltságot a fény hatása váltja ki, ezért beszélhető el a fény-sötétség pólusok mentén az érzékelés mentén alakuló esztétikai tapasztalat. És bár Schedius *Principiájának* szövege határozottan a fogalmi-logikai szövegalkotás szabályai mentén épül ki, bár szintén nem mentesen a nyelvkritikai attitűdtől, (vö. Balogh 2007, 388–391) a fény-metafora még ebbe a szövegbe is beszivárog, mégpedig éppen a *pulchrum*, azaz szépség kifejezés etimológiájában, amennyiben azt a fény tapasztalatához köti a meghatározás.⁴¹ Az említett feminin testkép-metaforák jelenléte szintén

³⁸ „Malo ego rem hanc inter mysteria refere, quam, quod nescio, temere adferere. Neque enim erubescendum est homini confiteri se nescire, quod nescit; ne dum se scire mentitur, numquam se scire mereatur.” Uo. 134–135.

³⁹ Molnár 2000, 124–148.; Le Bruyn, Frans: *The Literary Genres of Edmund Burke. The Political Uses of Literary Form*. 1996, Oxford, Clarendon, különösen 1–19.

⁴⁰ Mortier, Roland: *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai. Válogatott tanulmányok*. 1983, Budapest, Gondolat.

⁴¹ Erről részletesen ld. Balogh 2007, 394–395. „A pulcher ’szép’ szó, melyet helyesebb eredeti formájában pulcer-nek írni, amint azt Cicero Orat. C. 48. és Varro (Charisium I, p. 56, coll. Scauro p. 2256 ed[idit] Putsch), valamint Servius (Virg. Georg. III. 278) kimutatja, a fulceo ’fénylik’, régebbi igealakjában fulgeo ’villámlik’ szóalakokból származik (Diomedes p. 379. ed[idit] Putsch). Innen ered a fulcer ’fényes, ragyogó’ melléknév (ahogyan a rubeo ’vöröslík’ igéből a ruber ’vörös’, a pigeo ’kedvetlenkedik’ igéből a piger ’kedvetlen, unott’

sokatmondó és eddig kevésbé feltárt vonatkozása a Szerdahely- és Schedius-szövegeknek. Az *Enquiry* élénk reakciót váltott ki a gender-típusú értelmezésekből,⁴² különösen a társas léttel kapcsolatos szenvedélyek, köztük a szerelem kapcsán kibontakozó szépség-közelítés, illetve a híres apa-anya-nagyapa metafora kapcsán, amely a szépséget egyértelműen feminin jellegűként láttatja. A Szerdahely-szövegben sem csupán a *gratia* női testi szépség leírásával történő meghatározása, (Szerdahely 1778, 319–327) vagy a szenvedélyelmélet *amor* címszava mentén (Szerdahely 1778, 193–208) jelenik meg e vonatkozás, hanem a *cupiditas*, azaz a vágy központinak tételezett esztétikai szerepén keresztül a szerelem metaforája számos esetben válik az esztétikai folyamat médiumává. Ez a gender-metaforahasználat a Schedius-szövegekben már jól kidolgozott elméleti háttér mentén épül ki, ahol a szerelmi kapcsolat mint a kölcsönösen egyenrangú belső kapcsolat organikus mintája voltaképp a szépség egyfajta megtestesülése, egyszersmind nyelvi megragadásának médiuma.⁴³ Bár korábbi vizsgálódásaimban a szépség és a szépség befogadásának feminin attitűdjét a Schedius-szövegekben elsősorban egy erőteljes Friedrich Schlegel-recepciónak tulajdonítottam, (Balogh 2007, 165–179) a fentieket végiggondolva nem zárható ki a háttérben egyfajta Burke-hatás működése.

Látható már az eddigiekből is, hogy a Schedius-szövegek feltételezett olvasata, nyilván ez eltérő közvetítettség alapján, más aspektusok szerint települ rá az *Enquiry* szövegére, mint Szerdahely *Aestheticája*. Ezt az osztottságot mutatja a harmadikként megjelölt kapcsolódási pont, a társiasság szempontja, amelynek vizsgálata a Szerdahely-monográfia kapcsán meglehetősen terméketlen. Nem úgy az esztétikaelmélethez – Burke-höz hasonlóan – társadalomfilozófiát is társító Schedius-szövegekben.⁴⁴ Mindkét esetben tételezhető egy közös hagyomány jelenléte, amely különösen fogékony a politikum esztétikai dimenzióira: a 18. századi angol társiasság-elméletek hagyománya, amelyet elsősorban Burke és Hume nevéhez kapcsol a szakirodalom.⁴⁵ Burke konzervatív programja szerint a jó

melléknév és hasonlók), ami aztán pulcer alakra változott, ama rómaiak, de még inkább a görögök között elterjedt szokás révén, hogy a betűket egy szón belül egymással felcserélik. Hogy pedig a fulgere, splendere, azaz 'ragyogni' a szépséget jelentik, eléggé nyilvánvaló az F. CREUTZER kiadta, szépségről szóló, Plótinusznak tulajdonított írásból (Heidelberg, 1814. 8. p. 234.), ugyanazon okból, mint POPE-nál (Essay on Man): Poets like painters, thus unskill'd to trace / The naked nature, and the living grace, / With gold and jewels cover ev'ry part / And hide with ornaments their want of art. / Azt is megfigyelték, hogy sok népnél a szépség elnevezése a ragyogás vagy a ragyogó színek elnevezéséből alakult ki. Vö. Adelung: Wörterbuch, Schön címszó, Herder: Kalligone I, 3, Stewart: Essais philosophiques, és mások." Balogh 2005, 260.

⁴² Eagleton, Terry: *The Ideology of the Aesthetics*. 1990, Cambridge, Blackwell, 52–61.; Molnár 2000, 133–136.

⁴³ Erre különösen jó példa Schedius *Aurórában* közölt tanulmánya, A' szépség' tudománya, szövegét ld. Balogh 2005, 247–252.

⁴⁴ Erről részletesen ld. Balogh 2004.

⁴⁵ Hume és Burke vonatkozó programjának itt felhasznált olvasata részint Szécsényi Endre: *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában* című kötetére épül, elsősorban a 132–179. oldalalk alfejezeteire; részint Kontler László: *The ancien régime in memory and theory. Edmund Burke and his German followers. European Review of History* (1997/1., 31–43. old.) tanulmányára.

műalkotás és a jó társadalmi-politikai berendezkedés megfeleltethető egymással, amiként Schedius programjában is a műalkotásban megnyilvánuló szépség (belső és kölcsönösen egyenrangú kapcsolat) megegyezik a társadalmi organizmusok ideális állapotával. Ebben az olvasatban válik igazán érdekessé az Arisztotelész-mottó, amelyet Schedius mind a *De notione* társadalomfilozófiai értekezése,⁴⁶ mind az esztétikai környezetbe épített *Principia philocaliae* esetében alkalmazott: „Ezért hát iparkodjunk a már fölfedezett és kipróbált intézményeket lehetőleg alkalmazni, ami pedig még kimaradt a fejlődésből, azt kíséreljük meg pótolni.” A művészet és a társadalom is intézményekre, azaz az ógörög eredeti szerint intézményesült alkotásokra épül tehát, amelyek az emberi alkotóerő produktumai, egyszersmind a *humanitas* megtestesítői – az esztétika és a társadalomfilozófia tárgya tehát végső soron ugyanaz. Vagy a Burke-értelmezés szerint: „Az erkölcsi, polgári és politikai intézmények, melyek az ember értelmét (*understanding*) és vonzalmait (*affections*) támogatják, nélkülözhetetlenek a civilizált emberi természet kialakulásához. Nincs tehát értelme azt kérdezni, hogy mi igazából az emberi azzal szemben, ahogy az általa alkotott intézményekben – szélesebb értelemben a kultúrában – manifesztálódik.”⁴⁷ Ezt a párhuzamot filológiai szempontból is támogatja a göttingeni paradigma erős angломán tájoltsága, amely fontos szerepet játszik a német Burke-recepcióban is; a közös jegyeket felmutató Kant-recepció, illetve a *Principia philocaliae* lakonikus Burke-hivatkozásai (vö. 253., 264.§).

Hogy a fenti „linkeket” komparatiztikai szempontból közvetett vagy közvetlen Burke-hatásként kell-e értelmezni, olyan kérdés, amelyre – Szerdahellyel szólva – egyértelmű válasz a jelen tudáshorizont(om)on nem adható. Ugyanakkor, maradva a Szerdahely-allúzióánál, e kapcsolatkeresés mint módszertani tanulsággal járó tapasztalat talán megszívlelendő. Hiszen e kapcsolódási pontok olyan kérdésfeltevésekhez, nézőpontváltásokhoz vezettek, akár a fenségesség-értelmezések genetikus alakulását, akár a narrátori diszpozíció jelentőségét vagy a metafora alapú gender-, illetve társiasság-konceptiók hatókörét tekinti is az olvasó, amelyek kifejtése mind a Schedius-, mind a Szerdahely-szövegek értelmezésében, recepciójában, mind a magyar esztétikatörténeti szakirodalomban újabb fejezeteket nyithat.

⁴⁶ Schedius Lajos *De notione atque indole organismi tamquam principii monarchici per universam naturam vivam vigentis, commentatio* (1830, Buda) interpretációját ld. Balogh 2004, 1229–1253.

⁴⁷ Szécsényi 2002, 172.

Referencia

- Balogh Piroska: *Ars scientiae. Közéletések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz.* 2007, Debrecen, Kossuth
- Balogh Piroska: *Doctrina pulcri. Schedius Lajos János széptani írásai.* 2005, Debrecen, Kossuth
- Balogh Piroska: „Coniunctio interna organica” – Schedius Lajos állam- és társadalomelmélete a korareformkorból. *Századok* 138. (2004/5.), 1229–1253.
- Burke, Edmund: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően.* 2008, Budapest, Magvető
- Hlobil, Tomáš: The Reception of Burke’s Enquiry in the German-language Area in the Second Half of the Eighteenth Century (A Regional Aspect). *Estetika* 44. (2007), 125–150.
- Jánosi Béla: *Szerdahely György aestheticája.* 1914, Budapest
- Margócsy István: Szerdahely György Alajos művészetelmélete. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1989., 1–33.
- Molnár Attila Károly: *Edmund Burke.* 2000, Budapest, Századvég
- Nagy Endre: *A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás és reformkor.* 1983, Budapest, Kossuth
- Szerdahely György Alajos: *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias et artes amoeniores I-II.* 1778, Buda
- Szécsényi Endre: *Társiasság és tekintély. Esztétikai politika a 18. századi Angliában.* 2002, Budapest, Osiris